Bohusläns museum
RAPPORT 2019:15

Vid Kungstorget och Margretegärde

Arkeologisk undersökning/schaktningsövervakning
RAÄ Uddevalla 191:1 (L1967:8421),
Stadskärnan 1:173, Margretegärde 1
Uddevalla socken, Uddevalla kommun
Thomas Bergstrand & Oscar Ortman

BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohusläns museum
RAPPORT 2019:15

Vid Kungstorget och Margretegärde

Arkeologisk undersökning/schaktningsövervakning

RAÄ Uddevalla 191:1 (L1967:8421),

Stadskärnan 1:173, Margretegärde 1

Uddevalla socken, Uddevalla kommun

Thomas Bergstrand & Oscar Ortman

BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohusläns museum
Museigatan 1
Box 403
451 19 Uddevalla
tel 0522-65 65 00, fax 0522-126 73
www.bohuslansmuseum.se

ISSN 1650-3368
Författare Thomas Bergstrand & Oscar Ortman
Grafisk form, layout och teknisk redigering Lisa K Larsson
Omslagsbild VA-schakt i Kyrkogatan. Foto Bohusläns museum.
Tryck Bording AB, Borås 2019
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket medgivande 90.8012

Innehåll

Prolog 5

Vid Kungstorget 9

Sammanfattning 10

Bakgrund 10

Landskapsbild 10

- Naturlandskap 10
- Fornlämningsmiljö 10
- Historiskt källmaterial 12
- Tidigare undersökningar 14

Metod 15

Resultat 15

Slutsatser samt åtgärdsförslag 20

Referenser 22

Tekniska och administrativa uppgifter 24

Margretegärde 25

Sammanfattning 26

Bakgrund 26

Landskapsbild 26

- Historiskt källmaterial 26
- Tidigare undersökningar 26

Syfte och frågeställningar 28

Metod 28

Genomförande 28

Resultat 28

- Schaktningen mellan 12–24 meter från skolans södra staket. 30

Resultat gentemot undersökningsplanen 30

Materialets potential 30

Slutsatser samt åtgärdsförslag 30

Referenser 31

Tekniska och administrativa uppgifter 32

Bilagor 33

Prolog

Denna publikation omfattar två arkeologiska rapporter från Bohusläns museum. Båda undersökningarna gäller schaktningsövervakningar i samband med förläggning av VA-ledningar. Den första gäller arbetsföretag vid Kungstorget, och den andra vid Margretegärdeskolan. Rapporterna är författade av Thomas Bergstrand respektive Oscar Ortman.

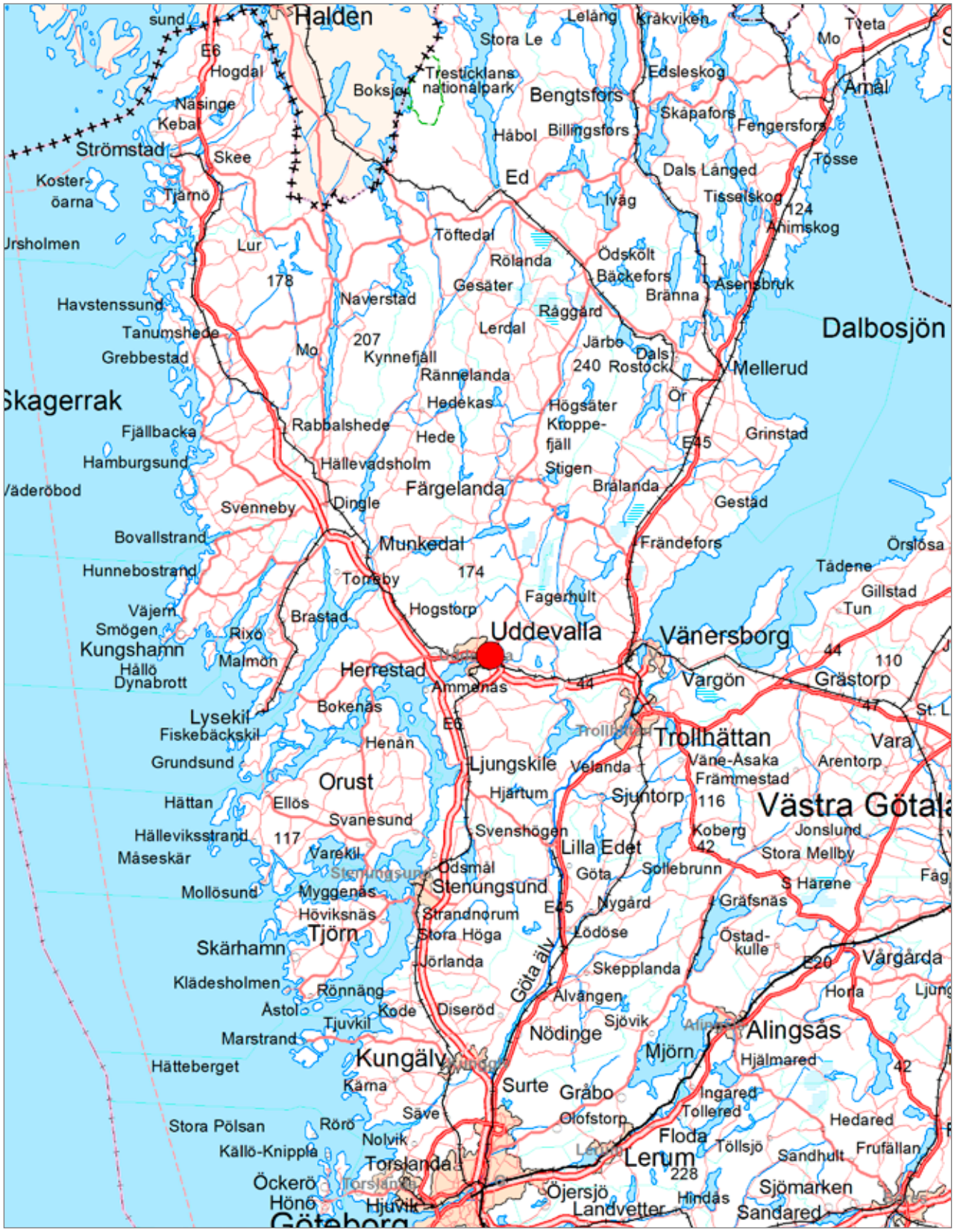

Figur 1. Utsnitt Sverigekartan med platsen för undersökningarna markerad.

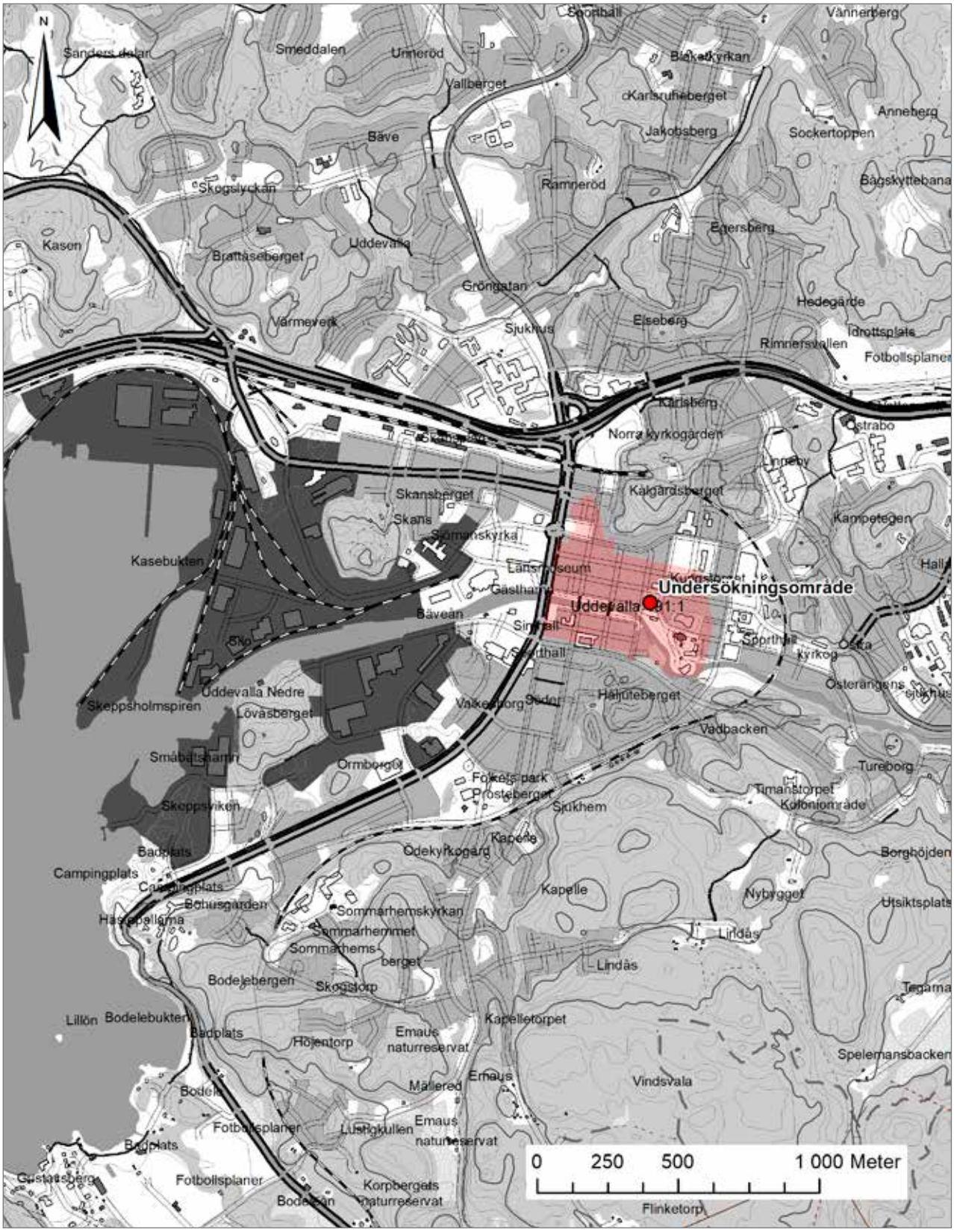

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med platsen för undersökningarna markerad. Skala 1:20 000.

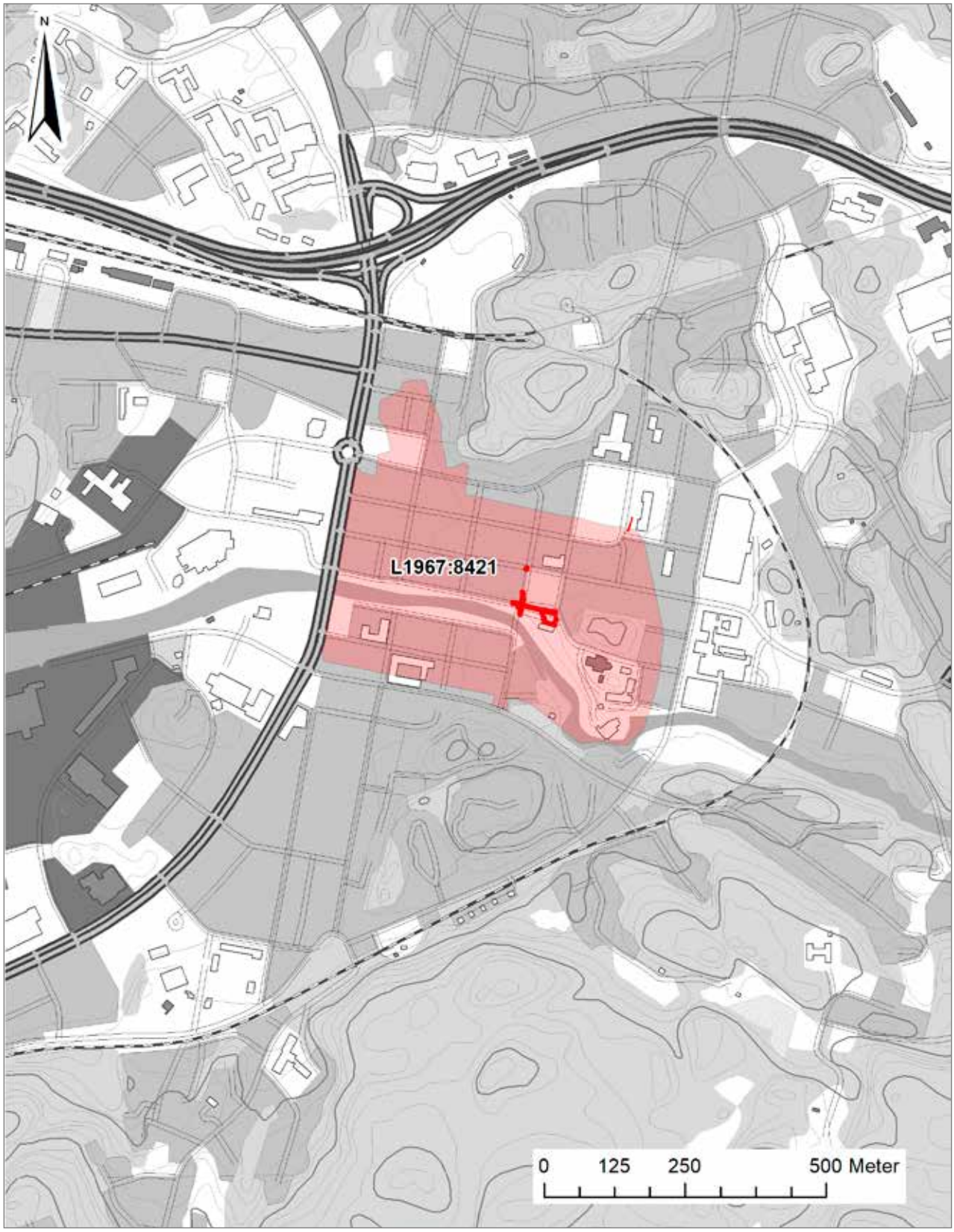

Figur 3. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med översikt över undersökningsområdena samt utbredningen för Uddevalla 191:1 markerad. Skala 1:10 000.

Vid Kungstorget

Sammanfattning

Under perioden hösten 2017 till och med juni 2018 genomförde Västvatten AB ledningsbyten av vatten- och avloppsledningar inom centrala Uddevalla. Ledningsbytet omfattade delsträckningarna Trädgårdsgatan längs Kungstorget, Kyrkogatan längs södra sidan av Kungstorget, anslutningar i S:t Mikaels- och Norra Hamngatan samt serviser inom mot Hasselbackshuset. Arbetsföretaget genomfördes med arkeologisk undersökning, schaktningsövervakning och syftet var att löpande dokumentera de delar av fornlämningen som berördes av arbetsföretaget och att ta tillvara eventuella fynd.
Det sammantagna resultatet visar att ytorna för ledningsdragningarna till allra största delen saknade bevarade stadslager. Det arkeologiska kunskapsläget gällande Kungstorget och kringliggande gator säger att mycket av denna yta blev hårt exploaterad under 1900-talet, vilket har resulterat i att merparten av södra Kungstorget och Kyrkogatan söder därom är urschaktat ned till undergrunden och utjämnat med sandmassor.

Den arkeologiska dokumentationen fångade dock några ytor som bedöms ha en fortsatt väsentlig arkeologisk potential. Dessa ytor är dels Norra Hamngatan, dels i anslutning till Hasselbackshuset och parkområdet Hasselbacken generellt.

Bakgrund

Under perioden hösten 2017 till och med juni 2018 genomförde Västvatten AB ledningsbyten av vatten- och avloppsledningar inom centrala Uddevalla. Syftet med arbetet var att byta ut gamla VA-ledningar och även höja kapaciteten. Ledningsbytet omfattade delsträckningarna Trädgårdsgatan längs Kungstorget, Kyrkogatan längs södra sidan av Kungstorget, anslutningar i S:t Mikaels- och Norra Hamngatan samt två serviser inom mot Hasselbackshuset.

Arbetsföretaget genomfördes med arkeologisk undersökning, schaktningsövervakning, enligt Länsstyrelsens beslut 2017-06-15 (431-761-2017). Syftet med undersökningen var att löpande dokumentera de delar av fornlämningen som berördes av arbetsföretaget och att ta tillvara eventuella fynd.

Landskapsbild

Naturlandskap

RAÄ Uddevalla 191:1 är stadslager efter den historiska staden Uddevalla vid Bäveåns mynningsområde i Byfjorden (figur 3). Fornlämningens utsträckning är till stora delar definierad utifrån historiska stadsplaner, och till mindre delar av arkeologiska resultat. Ytan uppgår 2019 till drygt 22 hektar och begränsas av Asplundsgatan i söder, Västerlånggatan i väster, Östergatan i öster och till delar Kilbäcks- och Lagerbergsgatan i nord. Den senare har justerats upp i Norra Drottninggatans förlängning mot Norrtullsgatan. Naturgeografiskt är den historiska stadsplanen inpassad längs båda sidor av Bäveån, mellan sista strömfallet (Strömberget) och åmynningen. Detta område har en markant begränsning i den omslutande höglänta bergsterrängen, vilket har föranlett att staden beskrivs ligga i en gryta.

Fornlämningsmiljö

Detta avsnitt är författat av Niklas Ytterberg.
Ett stort antal arkeologiska förundersökningar i form av företrädesvis schaktningsövervakningar har genomförts i Uddevalla stad. Däremot har det gjorts få större undersökningar. Den bild som framträder är att staden vuxit från en etablering vid torget norr om Bäveån och längs öst-västliga långgator. Den påträffade bebyggelsen utgör ordinär stadsbebyggelse utan några påtagliga spår av hantverk. Den tidigaste bebyggelsen bör ha legat runt torget och ned mot Uddevalla kyrka, för att växa västerut under loppet av 1500-talet och från 1600-talet expandera både österut och söder om ån. Åtminstone från 1600-talet finns kompletta stadsgårdar och stenlagda gator belagda (Hasselmo 1980:27ff; Svedberg 2005). Spår av rural gårdsbebyggelse från före stadens tillkomst, liksom från den ursprungliga stadshamnen, är mycket fragmentariskt känt. Dessutom är det exakta läget för Bäve medeltida sockenkyrka okänt. Ett antal lösfynd och arkeologiska iakttagelser ger sporadiska men intressanta inblickar i tiden före och kring stadsbebyggelsens första etablering.

Under kvarteret Rådhuset fanns odlingsspår och lämningar från lågteknisk järnframställning från tidigt 1500-tal (figur 4). Strax österut i kvarteret Aminoff är likaså odling belagd under första delen av 1500-talet. Ett högmedeltida krus har påträffats i ett fyllnadslager från 1700-talet i kvarteret Banken. Två skärvor äldre rödgods har också hittats i anslutning till i övrigt odaterade

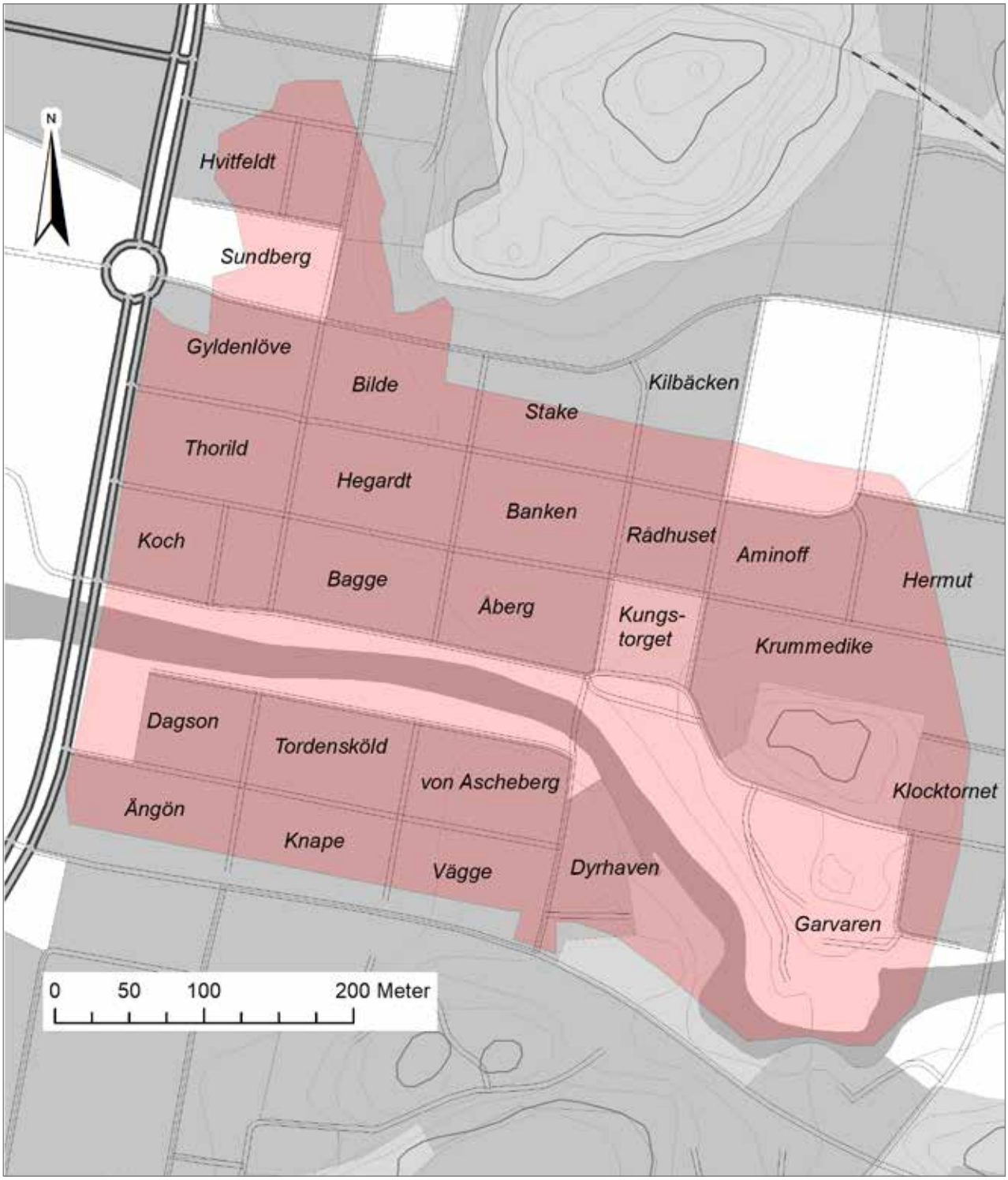

Figur 4. Uddevalla stad med dagens kvartersindelning som stammar från omregleringen efter stadsbranden 1806. Uddevalla kommuns primärkarta.

bebyggelselämningar strax väster om Uddevalla kyrka. Kring Träbron och Hasselbacken finns slutligen några fynd av keramik från 1500-talet, äldst en skärva av ett Siegburgkrus från cirka 1500 (UM 21321/2). I kvarteret Ascheberg finns möjligen spår av de gårdar som föregått staden. Här, där gården Bäve bör ha legat, har kulturpåverkad mark daterats till 1200-talet.

Vid en närmare granskning uppenbarar sig många frågetecken, inte minst på grund av det arkeologiska källmaterialets ojämnhet. Det är nästan uteslutande

vid de fåtaliga slutundersökningarna som en fördjupad kunskap om exempelvis bebyggelsefaser, byggnaders funktion samt utformning av kvartersmark och gatunät kunnat erhållas. Den hittills äldsta bebyggelsen har som nämnts konstaterats i kvarteret Aminoff, med ett stockvirkeshus från första halvan av 1500-talet. Från mitten av samma århundrade finns stadstomter, hus och gatubeläggning också konstaterad i kvarteret Hegardt, närmare 300 meter västerut. Flyttar vi oss ytterligare cirka femtio år framåt finns bebyggelse i flertalet undersökta kvarter längs Kungsgatan, från Koch i väster till Aminoff och Kungstorget i öster.

Under 1600-talet tillkommer framför allt bebyggelse söder om Bäveån, främst i kvarteren närmast Träbron,men ännu med ytterst få konkreta spår av hus och tomtindelning. Möjligen kan man tolka en förundersökning inom kvarteret Ascheberg som att den äldsta bebyggelsefasen här hör till1500-talet. Under 1700-talet tillkommer spår av bebyggelse och odling inom kvarteren Kålgården, Bilde och Sundberg i norr, Hernhut och Krummedike i öster samt Knape och Dagson i söder (t. ex. Jonsson & Holmström 1984; Svedberg 2005; Ortman 2005, 2006:11; Öbrink 2011:24; Bergstrand 2013; Ytterberg 2014; Ytterberg & Peterson 2015; Ytterberg manus).

Historiskt källmaterial

Detta avsnitt är författat av Niklas Ytterberg.

Kunskapen om Uddevallas uppkomst är dålig och baseras uteslutande på ett magert skriftligt källmaterial. Bäve kyrka omnämns första gången år 1388 men sägs redan då vara gammal. Uddevallahistorikern Sten Kristiansson sätter kyrkan i samband med kulten kring S:t Mikael, som kulminerade under 1100-talet och till vilken kyrkan var helgad (Kristiansson 1951:51f). Detta var innan staden grundades, och även om den senare kom att ligga inom stadsområdet var det landsbygdens sockenkyrka.

Det äldsta dokument som uttryckligen nämner Uddevalla som stad är från år 1495. Det undertecknades av rådmän, bland vilka finns Uddevallas senmedeltida borgmästare och dess byfogde. De senare stadsprivilegierna av år 1498 betyder sannolikt inte att Uddevalla anläggs då, utan att danska kungamakten bekräftar dess rättigheter (Kristiansson 1951:71f). Det finns nämligen ett par omständigheter som gör att vi tror att staden är äldre än så. Ett tecken är att dominikanerna, eller svartbröderna, som var en vanlig predikantorden i Norden under medeltiden, redan 1496 kan ha planerat ett terminarhus i Uddevalla, ett slags tillfälligt boende (Lovén 2001:255). Det skulle inte ha varit aktuellt i en helt nyanlagd stad. Det andra är en nyligen uppmärksammad stämpel, en så kallad sigillstamp, som användes istället för revsignatur på medeltiden. Den aktuella sigillstampen har en avbildning av den heliga Katarina av Alexandria och en text som avslöjar att en viss Olaus Alberti är kyrkoherde i Uddevalla. Det speciella är fyndets datering, det bör höra hemma i första halvan av 1400-talet (Ytterberg 2015). Sannolikt är det Uddevallas första stadskyrkas tidigare okända skyddshelgon som avbildas på stämpeln.

Det ursprungliga läget för staden är omtvistat (till exempel Hörman 1926; Kristiansson 1951; Hellman 1967; Brycker 1976, 1977, 1978). En idag dominerande uppfattning är att den låg vid Kasenabben, inom det moderna varvsområdet, där den växte fram ur en marknadsplats. Andra menar att marknadsplatsen kan ha existerat parallellt med staden. Av ortnamnet Oddevall kan man sluta sig till att staden låg på öppen slät mark, en (betes-) vall, på en udde (Lindstam 1966:144). Men med tanke på topografin är det mindre sannolikt att det nuvarande stadsområdet avses (Kristiansson 1936). Oslobiskopen Jens Nilssøn anger i slutet av 1500-talet att Uddevalla grundades på den plats som senare kom att kallas Kasenabben. På ett annat ställe skriver han: »den aadde, som kallis Oddeuald, huor aff byen haffuer sit naffn« (Nielsen 1885:143, 498). Både skriftligt och arkeologiskt källmaterial ger intryck av att det nuvarande Uddevalla var en nybyggarstad under 1500-talet. Det rimmar inte särskilt väl med en redan i följande århundraden levande tradition om stadens höga ålder (Nielsen 1885:146; Kristiansson 1951:60, 67).

Av ovanstående kan man sluta sig till att det troligaste är att staden föregåtts av en marknad vid Kasenabben, kallad Oddevall, som sedan framvuxit till en stad under loppet av senmedeltiden. Otvetydigt är det kungliga brev daterat 1568, som omtalar att uddevallaborna har rättigheter »der som de nu bo, ligesom de gjorde den Tid, de boede i Oddewald, og naar Gud vil det kommer till en bestandig Fred, da skulle forenævnde vore Undersaatter igjen flytte till det Sted at bygge, som de tilforn boede og Oddevald By stod«. I ett kungligt privilegiebrev av år 1537 skiljs likaledes flera gånger mellan de båda platserna vår köpstad Oddewald och meniga Oddewalds by (Kristiansson 1951:86, 89). Flytten har uppenbarligen inte varit så definitiv och båda platserna har fort-

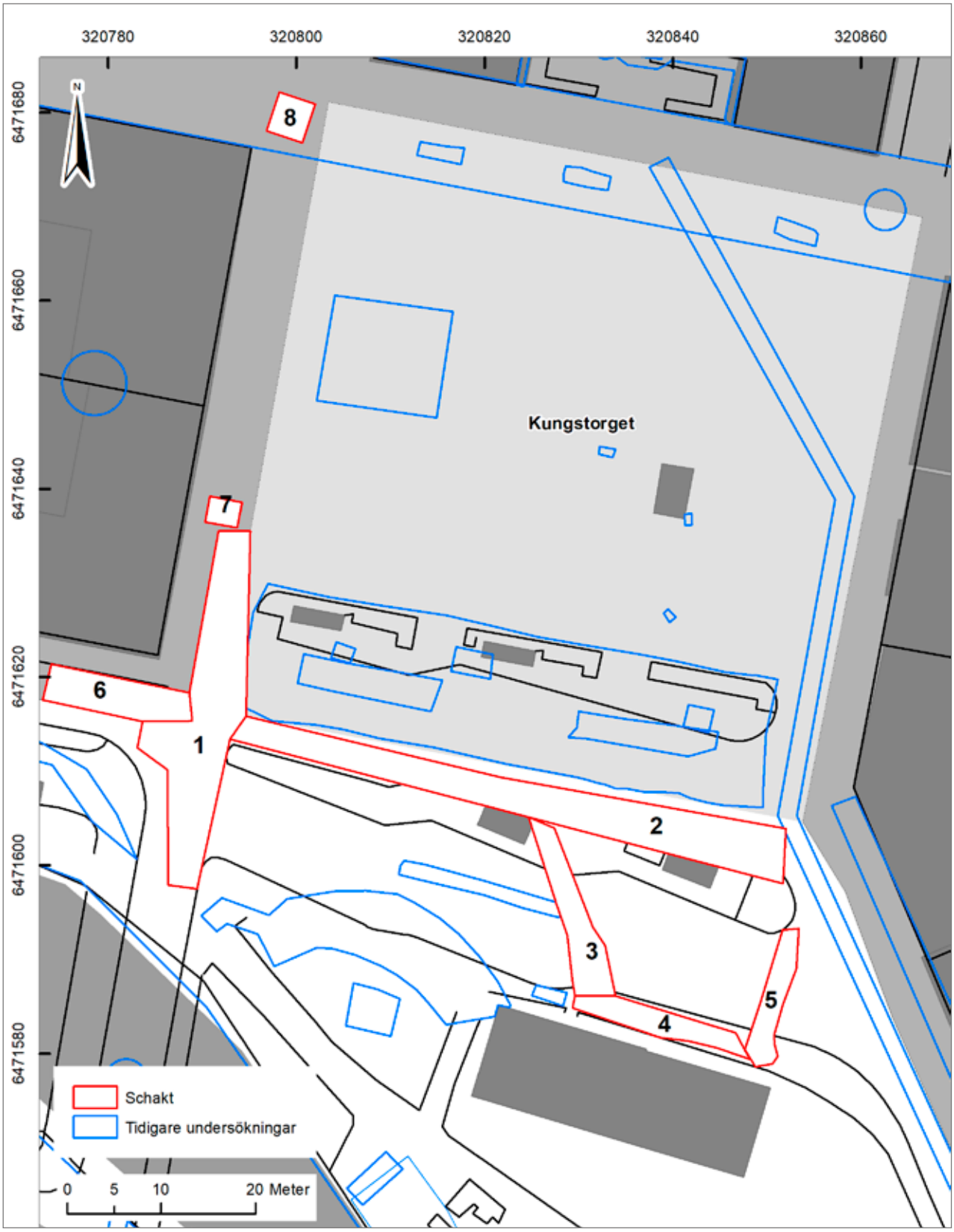

Figur 5. Schaktplan och tidigare undersökningar i anslutning till arbetsföretaget. Skala 1:500.

levt parallellt under en tid, vilket inte var ovanligt för tidigmoderna städer.

Kvarnar omtalas i Strömfallet – äldst kallat Spangefoss – första gången år 1500 och senare under samma århundrade omnämns talrika mjölkvarnar och timmersågar uppströms i Bäveån. Bron Spången omnämns redan i Röde Bog år 1388 och låg vid nuvarande Strömfallet. Här låg två kvarnar i slutet av 1500-talet (Nielsen 1885:145) som utökats till fyra kvarnar och en såg på den äldsta stadskartan hundra år senare. På kartan från 1690 kan man även se en bro strax söder om stadens torg. Läget för denna bro motsvarar i princip den nuvarande Träbrons sträckning.

Den äldsta schematiska kartan över staden är från 1658. Mer detaljerat kartmaterial finns från år 1690. I detta material återfinns huvuddelen av bebyggelsen på den norra sidan av Bäveån. Ytterligare kartmaterial finns från år 1696, 1709 (?), 1750 och 1783. Dessa visar gator och kvartersmark med enskilda tomter efter 1690 års brand. Staden har fyra gånger – 1564, 1690, 1738 och 1806 – drabbats av omfattande bränder då större delen av bebyggelsen skattat åt förgängelsen. Ett flertal bränder av olika omfattning är också kända, till exempel 1644, 1859, 1860 och 1871. Branden 1690 utplånade de västra och södra delarna av staden, medan den östra delen kring kyrkan klarade sig. Staden återuppbyggdes på sin dåvarande plats enligt tidigare plan, trots att statsmakten redan vid detta tillfälle försökte införa en modern rutnätsplan. Även branden år 1806 drabbade större delen av staden.

Återigen förskonades delvis den östra delen, dock endast ett fåtal hus (Kristiansson 1951, 1953, 1956). Efter branden återuppbyggdes staden efter ett helt nytt gatunät, vilket är detsamma som det nuvarande. Även denna gång protesterades det, och stadsbefolkningen började återuppföra sina hus på de gamla tomterna. Dessa hus revs snart för att bereda plats åt den nya stadsplanen (Söder i Uddevalla 1989:5).

Tidigare undersökningar

Från gränszonen mellan Kungstorget och Kyrkogatan söder därom finns flera intressanta arkeologiska resultat (figur 5). Strax efter den aktuella undersökningen så utfördes även under 2018 en schaktningsövervakning inför trädplantering. Resultatet visar på att stora ytor är avschaktade i sen tid. Från hösten 2017 finns även en anslutande förundersökning som utfördes inför den större delundersökningen för byggnationen av en parkterass i form av en trappa (Johansson i manus). Resultaten från förundersökningen rymmer flera byggnadsfaser med stenläggningar, humösa brukningslager och en djupt liggande byggnadslämning som dendrokronologiskt är daterad till 1520-talet. Man kan notera att förundersökningsschaktet ligger på nordgränsen till tomtregleringen såsom den är utritad på 1890 års stadsplan (figur 6). Söder om förundersökningsschaktet finns då även den större undersökningsytan för parkterassen (Johansson i manus). Ytan ligger praktiskt taget uteslutande inom omnämnda tomter. De arkeologiska resultaten är bland de viktigaste i stadens utforskning, och har även uppvisat de hittills äldsta absoluta dateringarna till tidigt 1500-tal.

Var går då gränsen norrut för torgets moderna avschaktning? Det största arbetsföretaget genomfördes 1993 och är kortfattat beskrivet i en rapport för antikvarisk kontroll (Ortman 1994). Rapporten säger oss att hälften av torgets yta togs av med cirka 0,5 meter. Ytan omfattade torgets sydvästra hälft, dvs längs en diagonal skärning från gatukorsningen Kungsgatan/Trädgårdsgatan till Torggatan/Kyrkogatan. Torgets nivå innan avschaktningen uppges i rapporten ha varierat mellan 5,68 och 7,28 m ö. h. Det arkeologiska resultatet är begränsat, inte minst beroende på att avschaktningen genomfördes utan arkeologisk närvaro. Man kunde därefter endast konstatera att det inom södra delen av torget fanns ett 0,2–0,45 meter tjockt brandlager med kol och fynd av keramik i form av yngre rödgods och kakelsungsfragment. Under detta lager vidtog »sjösand«, det vill säga undergrunden (Ortman 1994). I den västra delen av torget påträffades en grundmur från en 11×11 meter stor byggnad. Lämningen dokumenterades i plan och sparades sedan. Dateringen uppskattades till 1600–1700-tal, och har antagits motsvara den avbrända rådstugan som återges på 1690-års stadsplan.

Vad som gick förlorat med anledning av den stora avschaktningen framgår bland annat av en provundersökning 1986, på gränsen mellan torget och Kyrkogatan. Resultaten visar bastanta byggnadslämningar och omfattande brukningslager. Ramdateringen anges till 1600-tal och yngre (Svedberg 1989:12f). Ett annat exempel är en schaktningsövervakning från 1992 för VA-förläggning, som omfattar iakttagelser från den östra delen av torget, gränsande till Torggatan, och nedåt Kyrkogatan (Svedberg 2005). Vid profildokumentation vid Torggatan iakttogs ett 0,8 meter tjockt kulturlager och en brunnskonstruktion av träkluvor. Gränsen mellan re-

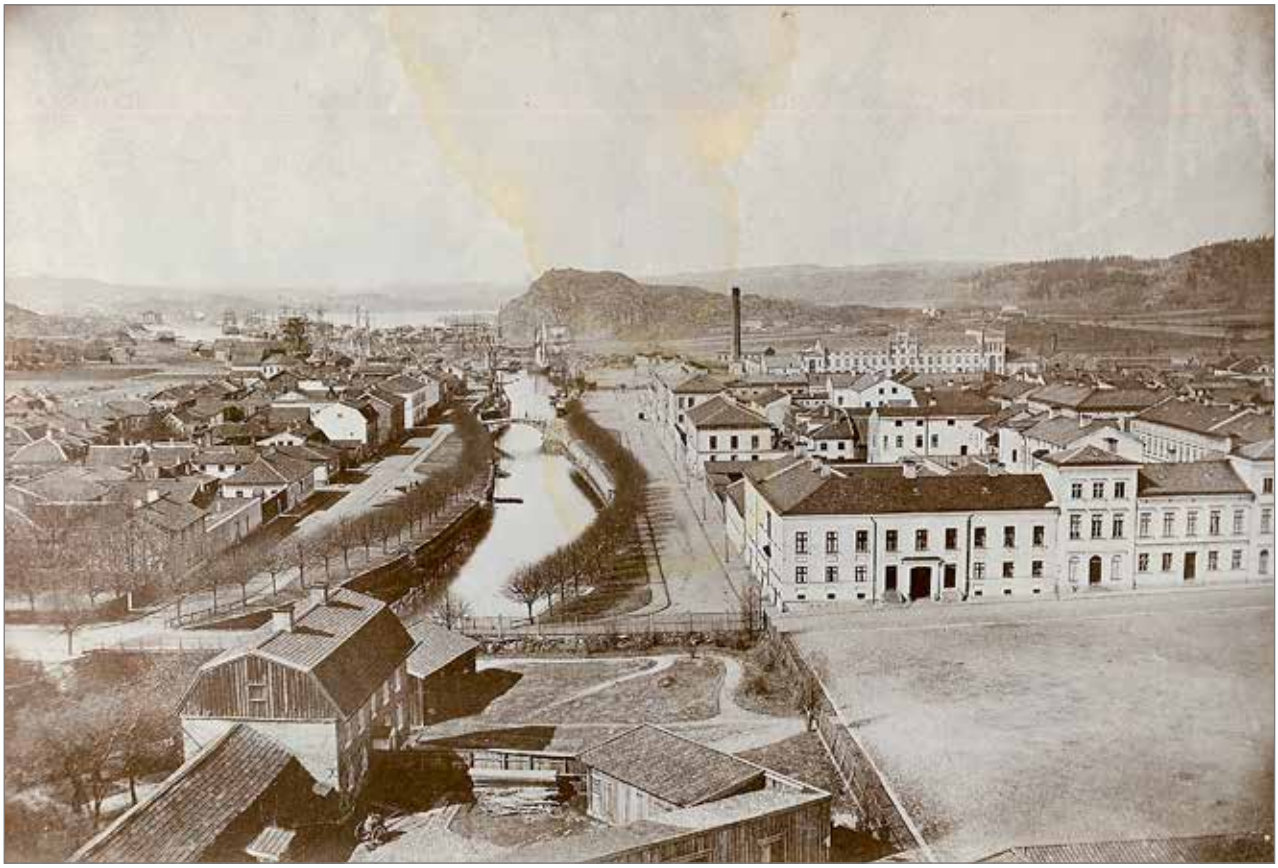

Figur 6. Fotografi från 1890-talet med vy över södra delen av Kungstorget och Hasselbackshuset. Gränsen mellan Kungstorget och tomtmark/parkyta går längre norrut än idag, vilket sannolikt har bidragit till att stadslagret är bättre bevarat inom det södra delområdet. Foto Bohusläns museum UMFA 53705_0013.

centa utjämningsmassor och nämnda kulturlager anges här ligga på cirka 5,8 m ö. h. (i sammanhanget omräknat från UA lokala nät till RH70). Dokumentationen från Kyrkogatan anger ett 0,5 meter tjockt kulturlager, överlagrat med 0,9 meter recenta utjämningslager (Svedberg 2005:18). Dessa bevarade volymer med stadslager ligger alla inom avsnitt som inte bedöms ha blivit påverkade av 1992 års avschaktning.

Metod

Undersökningen genomfördes som schaktningsövervakning, och utfördes i takt med entreprenadarbetets tidplan. Schakten mättes in med DGPS och insatserna dokumenterades med fältdagbok. De arkeologiska iakttagelserna var begränsade vilket innebar att det inte fanns underlag för några reguljära profildokumentationer eller motsvarande. Lagerförhållandena är emellertid noga dokumenterade med fotografi. Inga prover togs och ej heller omhändertogs några fynd.

Resultat

Sammantaget finns iakttagelser från de sju ledningsschaktschakt som framgår av figur 5. Schakt 1 upptog delar av gatukorsningen Trädgårdsgatan/Kyrkogatan-Norra Hamngatan/S:t Mikaelsgatan. Centrumpunkten var en stor betongkasun för huvudledningen (figur 7). Alla schaktvolymer bestod uteslutande av recenta fyllnadsmassor. När de gamla ledningarna var urlyfta från schaktet iakttogs ett mörkt kulturlager i schaktbotten, men det gavs inga möjligheter att undersökta det mer ingående. Uppgifter om schaktdjup saknas.

Schakt 2 upptog nästan hela Kyrkogatan söder om Kungstorget (figur 8). Största schaktdjup var cirka 1,5 meter. Inom den västra delen av schaktet iakttogs omrörda kulturlager med stor inblandning av sandiga recenta fyllnadsmassor. Den centrala och östra delen av schaktet var helt urschaktat ned till undergrunden, som bestod av grå siltig lera. Nedgrävd i undergrunden påträffades en dräneringkonstruktion bestående av en urborrad granstam (figur 9). Konstruktionen finns även

Figur 7. Betongkasunen i schakt 1, och i förlängningen schakt 2. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

Figur 8. Schakt 2 i Kyrkogatan, med vy åt väst. Ledningarna är åtgärdade och schaktet är under återfyllnad. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

dokumenterad inom undersökningen för parkterassen, väster om Hasselbackshuset (Johansson i manus). I profilen framgick att gatunivån låg på en 1–1,5 meter tjock utfyllnad av sand (figur 10).

Schakt 3 utgjorde en ledningsservis från huvudledningen i schakt 2 och in Hasselbackshusets norra fasad (figur 11–12). Schaktet var cirka 1 meter djupt under gatunivå. Även om schaktvolymerna var omrörda så gick dragningen inom ett intressant område med kulturlager och konstruktionstimmer. Schaktet tangerade ett förundersökningsområde som hade resulterat i mäktiga kulturlager och byggnadslämningar daterade till tidigt 1500-tal som äldst (Johansson i manus).

Schakt 4 var en mindre yta längs med Hasselbackshusets grundmur (figur 13). Schaktbotten var 1–1,2 meter under marknivån. Volymerna bestod av omrörda kulturlager, raseringslager och några lösa konstruktionstimmer. Det påträffades även några större tuktade marksten, som sannolikt varit del av en trappa till huset.

Schakt 5 utgick från nämnda husets nordöstra hörn och ledde ut till huvudledningen i schakt 2. Schaktbotten uppmättes till cirka 1,2 meter under gatunivå. I schaktkanten iakttogs bevarade kulturlager med flis, tegel och konstruktionstimmer.

Schakt 6 utgick från gatukorsningen och drogs drygt tio meter västerut i Norra Hamngatan. Det var 1,5 meter djupt och bestod huvudsakligen av fyllnadsmassor och en mindre volym omrörda kulturlager. I schaktbotten iakttogs bevarade kulturlager, vilket antyder en arkeologisk potential i denna gatusträckning.

Schakt 7 låg en bit norrut i Trädgårdsgatan. Schaktet bestod endast av påförda sand- och makadammassor. Samma innehåll fanns i schakt 8, nära gatukorsningen Trädgårdsgatan/Kungsgatan (figur 14).

Figur 9. Ett äldre dräneringsrör av en urborrad granstam. Röret var förlagt i N–S riktning, med lutning ned mot Bäveån. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

Figur 10. Del av schakt 2 som visar undergrund och påförda sandmassor. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

Figur 11. Schakt 3 med vy in mot Hasselbackshuset. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

Figur 12. Schakt 3 med vy åt nord och anslutningen mot schakt 2 i Kyrkogatan. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

Figur 13. Schakt 4 jämns med Hasselbackshuset, östra delen. Kulturlager och konstruktionstimmer kan skönjas i schaktkanten. Foto Veronica Forsblom Ljungdahl, Bohusläns museum.

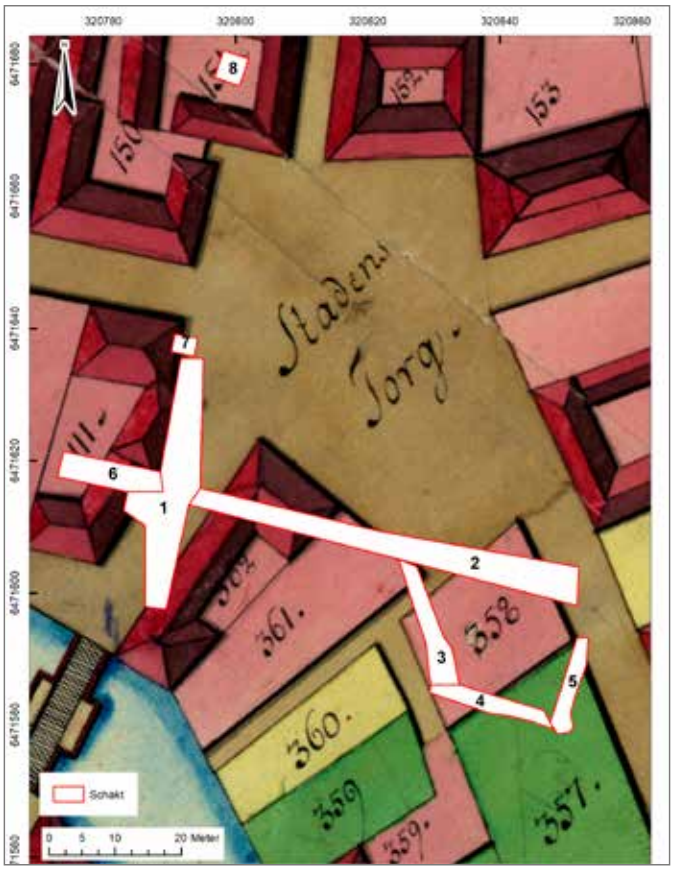

Figur 14, ovan. Schakt 8 i gatukorsningen Trädgårdsgatan/Kungsgatan. Hela den urschaktade volymen bestod av recenta fyllnadsmassor. Foto Matthew Gainsford, Bohusläns museum.

Figur 15, till höger. Plan med arbetsföretagets ledningsschakt, och med kartöverlägg stadsplanen 1783. Av det stora huset (tomtnr 362) som sammanfaller med schakt 1–2 finns inga lämningar.

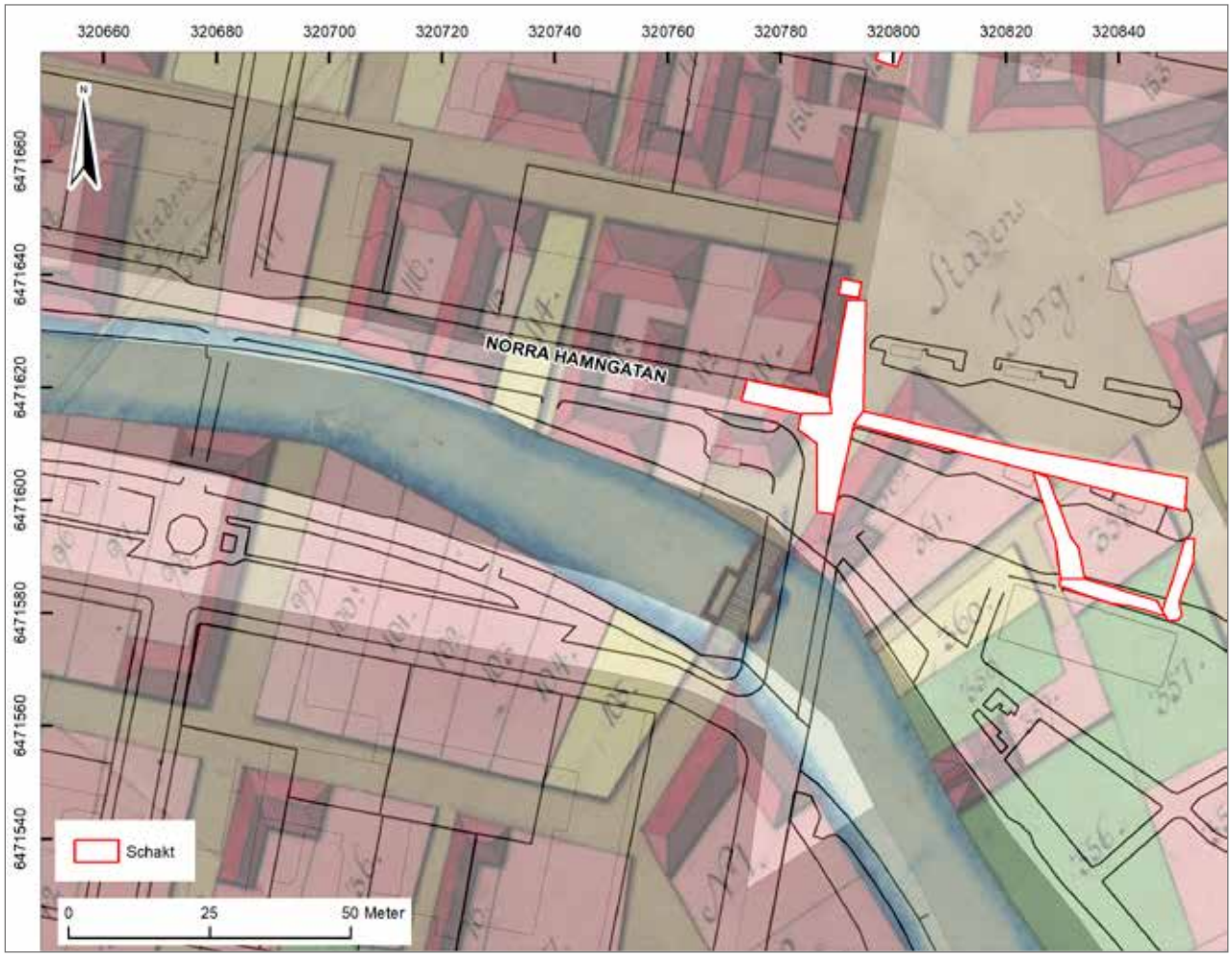

Figur 16. Utsnitt Norra Hamngatan med kartöverlägg stadsplanen 1783. Gatusträckningen berör hela räckan med 2:a rotens tomter längs norra åbrinken.

Slutsatser samt åtgärdsförslag

Det sammantagna resultatet visar att ytorna för de aktuella ledningsdragningarna till allra största delen saknade bevarade stadslager. Det arkeologiska kunskapsläget gällande Kungstorget och kringliggande gator säger att mycket av denna yta blev hårt exploaterad under 1900-talet (Bergstrand i manus), vilket har resulterat i att merparten av södra Kungstorget och Kyrkogatan söder därom är urschaktat ned till undergrunden och utjämnat med sandmassor. Av de större byggnader i området, som finns på stadsplanen 1783, verkar inga lämningar finnas bevarade idag (figur 15).

Det finns emellertid några iakttagelser från uppdraget som är viktiga att ta med sig. Uppgiften om kulturlager i schaktbotten i Norra Hamngatan omfattar miljön inom norra åbrinken. Norra Hamngatans sträckning skär sig tvärs igenom flera av stadens allra äldsta tomter i 2:a roten, och bedöms ha en stor potential för bevarade stadslager (figur 16). Bebyggelsemiljön närmast åbrinken har i tidigare undersökningar visat sig ha den högsta arkeologiska potentialen (Ytterberg i manus; Johansson i manus).

Schakt 3 och 5 visar tydligt på den gränszon som finns mellan bevarade stadslager och urschaktad yta. I korthet kan det beskrivas som att delområdet söder om Kyrkogatan (delsträckan söder om Kungstorget) har bevarade stadslager. Delområdet, liksom mycket av Hasselbackens parkområde, bör fortsatt betraktas ha stor arkeologisk potential.

Bohusläns museum lämnar följande åtgärdsförslag för framtida arbetsföretag i aktuella ytor. Ingrepp i Trädgårdsgatan gränsande till Kungstorget och Kyrkogatan söder om Kungstorget behöver ingen arkeologisk insats. Delområdet närmast Hasselbackshuset (cirka 10 meters zon) och i Norra Hamngatan har en väsentlig arkeologisk potential och bör fortsättningsvis hanteras därefter i den fysiska planeringen (figur 17).

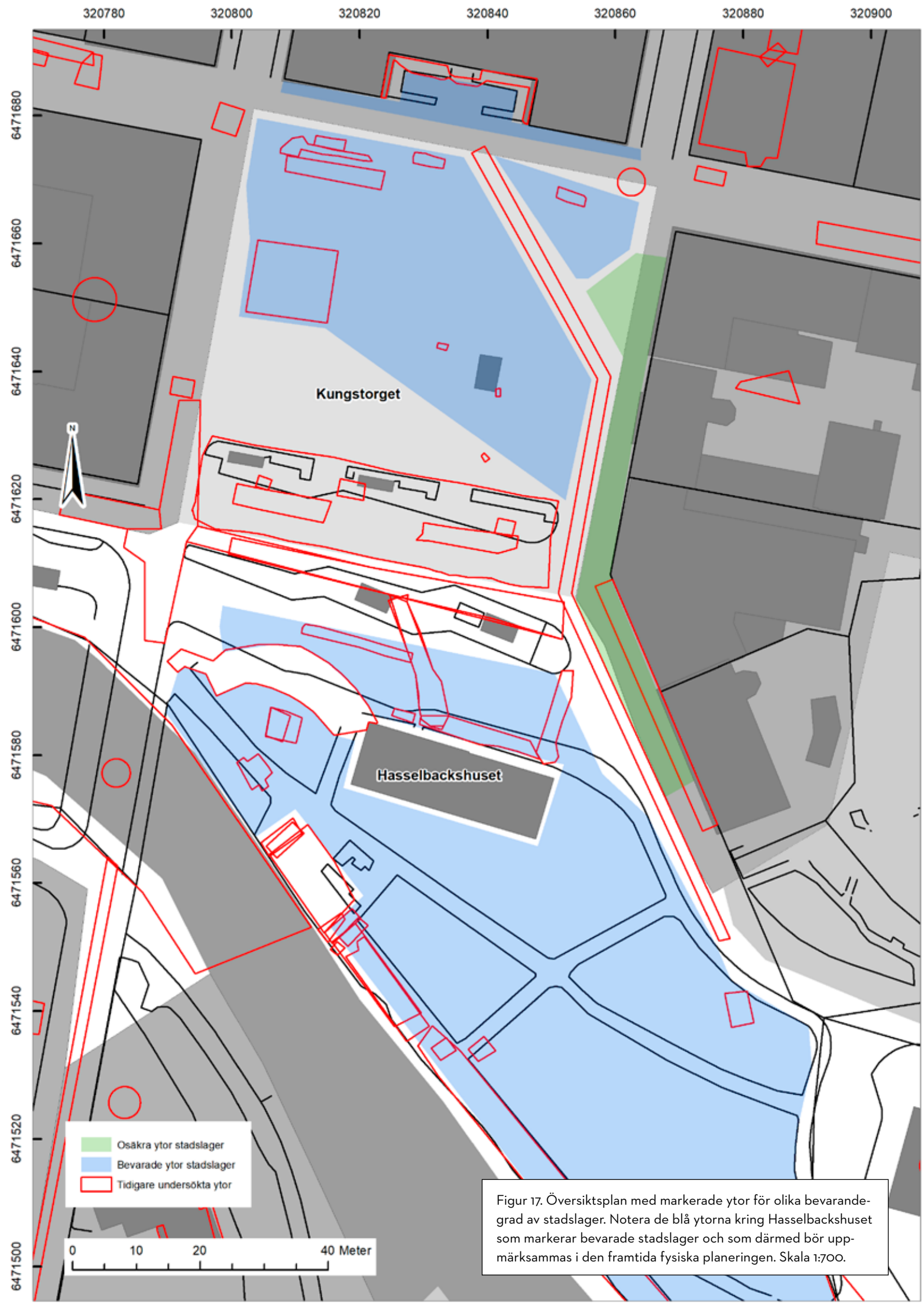

Figur 17. Översiktsplan med markerade ytor för olika bevarandegrad av stadslager. Notera de blå ytorna kring Hasselbackshuset som markerar bevarade stadslager och som därmed bör uppmärksammas i den framtida fysiska planeringen. Skala 1:700.

Referenser

Litteratur

Bergstrand, T. 2013. Tryckbankar i Bäveån. Marinarkeologisk förundersökning av del av RAÄ 191:1. Stadskärnan 1:261, Uddevalla socken, Uddevalla kommun. *Bohusläns museum Rapport 2013:16. Uddevalla.*

Brycker, A. 1978. Om tillkomsten av staden Uddevalla samt brottstycken av dess historia före slutet av 1500-talet. III. Studie 1965–70. *Bohusläns hembygdsförbunds årsskrift* 1978:41–75.

Brycker, A. 1977. Om tillkomsten av staden Uddevalla samt brottstycken av dess historia före slutet av 1500-talet. II. Studie 1965–70. *Bohusläns hembygdsförbunds årsskrift* 1977:47–74.

Brycker, A. 1976. Om tillkomsten av staden Uddevalla samt brottstycken av dess historia före slutet av 1500-talet. Studie 1965–70. *Bohusläns hembygdsförbunds årsskrift* 1976:45–72.

Hasselmo, M. 1980. *Medeltidsstaden 23. Uddevalla.* Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer, Rapport. Stockholm.

Hellman, A. 1967. *Gället kring Bäveån. 800 års kyrkohistoria.* Uddevalla Pastorat. Uddevalla.

Hörman, E. 1926. Uddevallas uppkomst, första läge och flyttning. *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift*:1–34.

Jonsson, L. & Holmström, M. 1984. *Nyare tids arkeologi i Uddevalla. Provundersökning av eftermedeltida lämningar.* Kvarteret Banken m.fl., Uddevalla stad, Bohuslän. Arkeologiskundersökning 1983. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer, Rapport UV1984:15. Stockholm.

Kristiansson, S. 1956. *Uddevalla stads historia III. 1806–1863.* Barneviks tryckeri, Uddevalla.

Kristiansson, S. 1953. *Uddevalla stads historia II. 1700–1806.* Barneviks tryckeri, Uddevalla.

Kristiansson, S. 1951. Uddevalla stads historia I. Fram till år 1700. Barneviks tryckeri, Uddevalla.

Kristiansson, S. 1936. *Bidrag till Uddevallas historia I.* Bohusläningens tryckeri. Uddevalla.

Lindstam, C. S. 1966. *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XII.* Ortnamnen i Lane härad. 1. Bäve och Lane-Ryrs socknar samt Uddevalla stad. Institutet för ortnamns- och dialektforskning i Göteborg, Göteborg.

Lovén, C. 2001. Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner. *Fornvännen* 2001:4 (96):243–266.

Nielsen, Y. 1885. *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597.* Udgivne efter offentlig foranstaltning ved Dr. Yngvar Nielsen. A. W. Brøggers Bogtrykkeri. Kristiania.

Ortman, O. 1994. Arkeologisk schaktningsövervakning, RAÄ191, Kungstorget, Uddevalla stad, Uddevalla kommun, Bohuslän. Bohusläns museum. Rapport 94:9. Uddevalla.

Ortman, O. 2005. *Hasselbacken.* Arkeologisk förundersökning, Hasselbacken, Uddevalla 191, Uddevalla socken och stad, Bohuslän. Bohusläns museum Rapport 2005:76, Uddevalla.

Svedberg, V. 2005. 2005. *Arkeologiska undersökningar i Uddevalla stad. Arkeologiska undersökningar under åren 1987–1992 utefter Kungsgatan i Uddevalla.* Bohuslän, Uddevalla stad, kvarteren Aminoff, Hegardt och Åberg m.fl. RAÄ 191. Arkeologiska schaktkontroller, förundersökningar och undersökningar. Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport 2005:11, Mölndal.

Svedberg, V. 1989. *Arkeologiska observationer i Uddevalla 1985–1987.* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport UV 1988:13. Kungsbacka.

Ytterberg, N. 2014. *Lämningar från 1700-tal i centrala Uddevalla.* Arkeologiska förundersökningar. Uddevalla 191:1, Stadskärnan 1:222, Strömberget 6 m.fl. Uddevalla socken och kommun. Bohusläns museum Rapport 2014:28, Uddevalla.

Ytterberg, N. 2015. Vad har Uddevalla med Nya Lödöse att göra? I: Alfsdotter, C. (red.) Nya Lödöse och omvärlden. *Nya Lödöse. Staden under Gamlestaden. Arkeologiska undersökningar i Gamlestaden 7*:48-52.

Ytterberg, N. & Peterson, J. 2015. *Kvarteret Bilde 2. Bebyggelse och odling från 1700- och 1800-talen. Arkeologi i Uddevalla stad 2.* Arkeologisk för- och slutundersökning. Uddevalla 191:1, Kvarteret Bilde 2, Uddevalla socken och kommun. Bohusläns museum Rapport 2015:27. Uddevalla.

Öbrink, M. 2011. Änkefru Strandbergs tomt. Lämningar från medeltid till nutid. Arkeologisk förundersökning. Uddevalla 191:1, Kv. Von Ascheberg 5, Uddevalla socken, Uddevalla kommun. Bohusläns museum Rapport 2011:14. Uddevalla.

Otryckta källor

Bergstrand, T. 2019. Manus. *Kungsgatan och Kungstorget*. Arkeologisk undersökning, schaktningsövervakning. RAÄ L1967:8421 (Uddevalla 191:1), Stadskärnan 1:173, Uddevalla socken, Uddevalla kommun. Bohusläns museum. Uddevalla.

Johansson, E. Manus. Undersökning i Hasselbacken maj–juni 2018. Arkeologisk undersökning. Bohusläns museum.

Ytterberg, N. Manus. *Kvarteret Sundberg. Livet vid norra tullen under 1700-talet. Arkeologi i Uddevalla stad 4.* Arkeologisk förundersökning och slutdokumentation. Uddevalla 191:1, Kv. Sundberg, Uddevalla socken och kommun. Bohusläns museum Rapport, Uddevalla.

Ytterberg, N. Manus. Spår av det äldsta Uddevalla i Hasselbacken. Arkeologiska undersökningar 2014–2015. Bohusläns museum.

Söder i Uddevalla. Kulturhistorisk utredning inför detaljplan. 1989. Bohusläns museum och Uddevalla kommun, Stadsarkitektkontoret. Uddevalla.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv. Uddevalla stadsplan 1696. Akt N128-1:3. Geometrisk avmätning. Kempensköld.

Lantmäteristyrelsens arkiv. Uddevalla stadsplan 1783. Akt N128-1:8. Geometrisk avmätning. Wessborg.

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-761-2017
BM dnr:	17/0017
BM pnr:	17016
Fornlämningsnr:	L1967:8421 (Uddevalla 191:1)
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Uddevalla
Socken:	Uddevalla
Fastighet:	Stadskärnan 1:173
Ek. karta:	8B5e
Läge:	6471641/320738
Meter över havet:	4–6
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Uppdragsgivare:	Västvatten AB
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Veronica Forsblom Ljungdahl, Thomas Bergstrand
Fältpersonal:	Veronica Forsblom Ljungdahl, Eirik Johansson, Arwo Pajusi, Matthew Gainsford, Thomas Bergstrand
Fältarbetstid:	2017-10-30 till 2018-06-30
Undersökt yta:	Ca 800 m^2
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Margretegärde

Sammanfattning

Under november och december månad 2018 anlade Västvatten AB nytt VA mellan Skolgatan och Margretegärde skolan. Den aktuella ledningsdragningen berörde ett område strax norr om det historiska Uddevalla, RAÄ 191:1. På de historiska kartorna från 1690 och 1750 utgörs området av åker och äng (Lantmäteristyrelsens arkiv Geometrisk avmätning 1690, grundritning över staden 1750). Vid schaktningsövervakningen påträffades ett äldre matjordslager.

Bakgrund

Under november och december månad 2018, utförde Bohusläns museum en undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Stadskärnan 1:173 i Uddevalla. Schaktningen berörde den norra delen av den historiska stadskärnan, fornlämning Uddevalla 191:1. Övervakningen genomfördes i samband med att Västvatten grävde för ett nytt avlopp mellan Skolgatan och Margretegärdeskolan.

Uppdragsgivare var Västvatten AB enligt länsstyrelsens beslut 431-42465-2018.

Landskapsbild

Historiskt källmaterial

På 1783 års geometriska karta över Uddevalla ligger området vid Margretegärde inom Comisarierådet Micael Kochs äng (Lantmäteristyrelsens arkiv Uddevalla stad). Efter 1806 års stadsbrand, då den nya stadsplanen genomförs 1807, utgör Norra Långgatan (nuvarande Kilbäcksgatan) stadens nordliga begränsning i denna del. På 1890 års karta över Uddevalla har kvarteren norr om Norra Långgatan inlemmats i stadsplanen och Margretegärdeskolan har byggts. Den nuvarande Margretegärdeparken är då uppdelad i tolv lotter och benämnd *von Essen*. På samma sätt har kvarteret *von Braum* också delats in i tolv lotter (LMV 1890 års karta). På 1855 års karta benämns området *Urhagen*. Urhagen begränsades i söder av Norra Långgatan, i norr av Kilbäcken och i öster av vägen till Marieberg (LMV 1855). Samma bebyggelse finns också markerad på 1890 års karta. Norr om Kilbäcken låg under 1700- och 1800-talet Margretelunds trädgårdar.

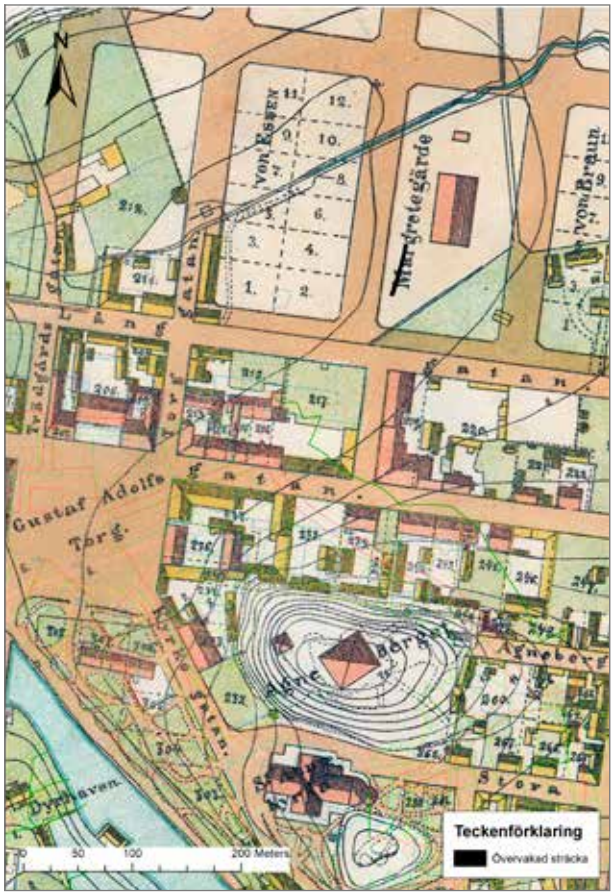

Figur 18. Stadsplan över Uddevalla från 1890 med aktuellt undersökningsområde markerat. Grundkarta från Lantmäterimyndighetens arkiv. Uddevallas stadsplan 1890.

Tidigare undersökningar

Vid flera tillfällen, under de senast åren, har den historiska staden Uddevalla, Uddevalla 191:1, och dess norra gräns undersökts. Under 2013 och 2014 utförde Riksantikvarieämbetet UV väst och Bohusläns museum arkeologiska förundersökningar/undersökningar i kvarteret Bilde 2, inom stadslagrets nordvästra del. I södra delen av undersökningsområdet påträffades fragmentariska spår av bebyggelse från 1700-tal. Här påträffades också en källare daterad till 1800-tal. I norra delen av undersökningsområdet påträffades ett odlingslager. Odlingslagret tolkades som urbanodling under tidigmodern tid (Ytterberg & Peterson 2015:35). Odlingsspår påträffades också vid den arkeologiska förundersökning som Bohusläns museum utförde inom kvarteret Sundberg 2015 och 2016. På 1600- och 1700-talet fanns där låglänta ängs- och hagmarker. Vid undersökningen hittades spår av odlingsjordar och kålgårdar. Man hittade endast få spår av bebyggelse, bland annat en enklare bod inne i en av kålgårdarna (Ytterberg i manus). Inom

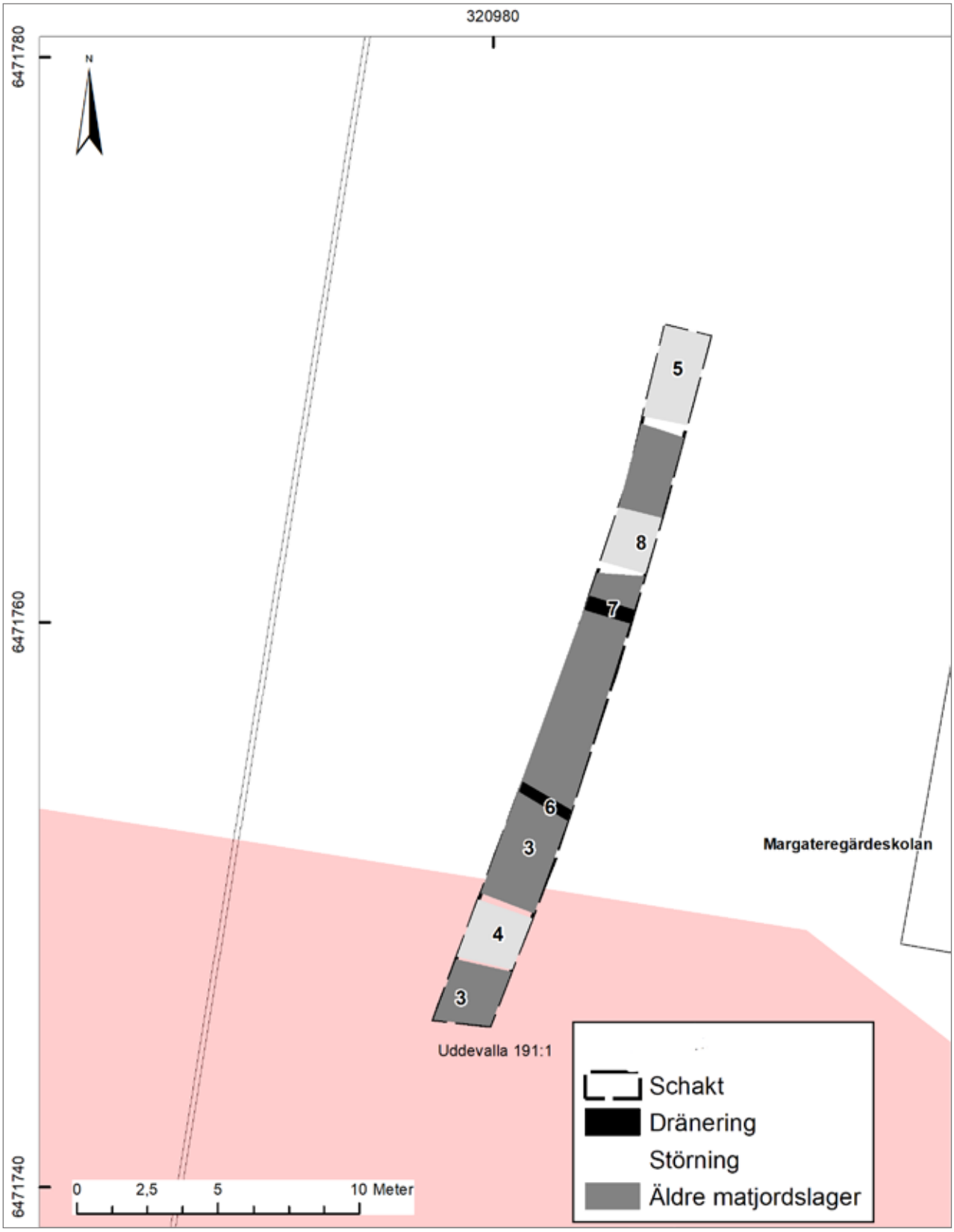

Figur 19. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan, blad 8154, detaljkarta över undersökningsområdet .© Lantmäteriet. Skala 1:200.

kvarteret Aminoff, strax söder om Margretegärdeparken, utförde UV Väst undersökningar 1988. Här fanns bostadshus i södra delen av kvarteret Aminoff medan den norra delen hade varit obebyggd. Den obebyggda delen av tomten antogs då ha ingått i Uddevallas stadsjordar (Svedberg 2005:38).

Syfte och frågeställningar

Syftet med 2018 års schaktningsövervakning inom kvarteret Margretegärde var att undersöka om schaktningen berörde odlingsjordar och aktiviteter kopplade till ett stadsnära jordbruk.

Metod

Avsikten var att övervaka schaktningen. Moderna lager schaktades ner till ett äldre matjordslager på 0,5 meters djup. Det äldre matjordslagret grävdes skiktvis ner till den underliggande alven med maskin. Anläggningar i det äldre matjordslagret dokumenterades. Schaktets profil fotograferades och beskrevs.

Genomförande

Ett 1,3–1,5 meter brett schakt grävdes med maskin ned till 2,0–1,7 meters djup. Schaktet började i Skolgatan i söder. På södra delen av Margretegärdeskolans skolgård grävdes schaktet genom ett 24 meter långt delvis orört område, denna sträcka övervakades. Söder respektive norr om denna sträcka grävdes schaktet i omrörda massor.

Resultat

Matjord och påförda massor ner till 0,5–0,75 meter, därunder en 0,3 meter tjock äldre matjordshorisont ställvis uppblandad med fragmentariska tegelstenar. Därunder

Figur 20. Schaktet genom Margretegärdeskolans skolgård från söder. Foto Oscar Ortman, Bohusläns museum.

Figur 21. Äldre dränering kontext 5 i plan och profil. Foto från väster. Foto Oscar Ortman, Bohusläns museum.

Figur 22. Kontext 4 dagvattenbrunn och det äldre matjordslagret, kontext 3, norr om dagvattenbrunnen. Foto från väster. Foto Oscar Ortman, Bohusläns museum.

sandblandad lera ner till 2 meters djup, där glaciallera tar vid. På 4 till 6 meter från södra schaktkanten var den äldre markhorisonten genomgrävd av en modern dagvattenbrunn, kontext 4. På 10 meter påträffades en 0,35 meter bred och 0,75 meter djup äldre dränering (kontext 6), bestående av två till tre lager natursten. Stenarna var 0,1–0,25 meter stora. Den övriga fyllningen bestod av skalgrus och styv lera.

Schaktningen mellan 12–24 meter från skolans södra staket.

Schaktet grävdes till 1,7 meters djup. Under ett 0,2 meter tjockt matjordslager kom påförd lera mellan 17 och 20 meter från skolans södra staket, här påträffades ett 0,75 meter omrört lager med lera och småsten. Norr om kontext 8, ett omrört lager med lera och sten, var den påförda leran 0,2 meter tjock. Därunder fanns en 0,2–0,35 meter tjock äldre markhorisont. Vid 24 meter grävdes schaktet genom en modern dagvattenbrunn, kontext 7.

Resultat gentemot undersökningsplanen

Eventuellt kan den äldre markhorisonten kontext 3 kopplas samman med odling som bedrevs på Margretelund eller Urhagen.

Materialets potential

Undersökningen kunde bekräfta att det finns en äldre markhorisont bevarad i utkanten av och strax norr om den historiska staden Uddevalla, de ängar och hagar som tillhörde staden och stadens landerier.

Slutsatser samt åtgärdsförslag

Iakttagelsen att det finns äldre matjordshorisonter strax norr om det historiska Uddevallas stadskärna belyser frågan om hur den historiska staden skall definieras. Samtidigt var det i fallet Margretegärde svårt att avgöra matjordslagrets ålder. För att kunna datera det äldre matjordslagret hade det behövts fynd som kunde knytas till kontexten. Vid undersökningen bedömdes det inte relevant att ta några makrofossilprover eftersom matjordslagret inte bedömdes vara tillräckligt slutet. Utifrån de historiska kartorna 1783 års geometriska uppmätning och 1890 års stadsplan framgår det tydligt att den stadsnära odlingen varit av betydelse för staden under flera hundra år. Bohusläns museum bedömer att det är fortsatt viktigt att studera förhållandena i stadens utkant för att om möjligt få en tydligare bild av hur de stadsnära jordbruksmarkerna utnyttjats över tid.

Referenser

Litteratur

Lindstam, C.S. 1966. *Ortnamn i Göteborgs och Bohuslän XII. Lane härad 1 Bäve och Lane Ryrs socknar.* Institutet för ortnamns och dialektforskning i Göteborg. Göteborg

Svedberg, V. 2005. *Arkeologiska undersökningar i Uddevalla stad. Arkeologiska undersökningar under åren 1987-1992 utefter Kungsgatan i Uddevalla, Bohuslän, Uddevalla stad, Kv. Aminoff, Hegardt, och Åberg m.fl. Raä 191.* RAÄ avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Väst. Mölndal.

Ytterberg, N. & Peterson, J. 2015. *Bebyggelse och odling från 1700- och 1800-talen. Arkeologi i Uddevalla Stad 2.* Arkeologisk för- och slutundersökning. Uddevalla 191:1, Kvarteret Bilde 2 Uddevalla socken och kommun. Bohusläns museum Rapport 2015:27.

Otryckta källor

Ytterberg, N. Manus. *Kvarteret Sundberg. Livet vid norra tullen under 1700-talet. Arkeologi i Uddevalla stad 4.* Arkeologisk förundersökning och slutdokumentation. Uddevalla 191:1. Kv Sundberg. Uddevalla socken och kommun. Bohusläns museum.

Lantmäteristyrelsens arkiv

Uddevalla stad. Geometrisk avmätning 1690.

Uddevalla stad. Geometrisk avmätning 1783.

Uddevalla stad. Ljungrens atlas, litografi, 1855.

Lantmäterimyndighetens arkiv

Uddevalla stadsplan 1890.

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-42465-2018
BM dnr:	18/0459
BM pnr:	18043
Fornlämningsnr:	L1967:8421 (Uddevalla 191:1)
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Uddevalla
Socken:	Uddevalla
Fastighet:	Statskärnan 1:173, Margretegärde 1
Ek. karta:	8154
Läge:	X 6471747, Y 320979
Meter över havet:	6 meter
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH2000
Uppdragsgivare:	Västvatten AB
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Oscar Ortman
Fältpersonal:	Oscar Ortman
Fältarbetstid:	2018-11-23—2018-12-14
Undersökt yta:	Ca 50 löpmeter varav 24 löpmeter dokumenterade
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv UMFA nr :55659
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Bilagor

Bilaga 1. Scahkttabell (Kungstorget)

Bilaga 2. Kontexttabell (Margretegärde)

Bilaga 1. Scahkttabell (Kungstorget)

ID	Storlek (m)	Största djup från gatunivå (m)	Anmärkning
1	38x5-10	Uppgift saknas	Betongkasun. Uteslutande recenta fyllnadsmassor.
2	59x3-6	1,5	Urschaktat ned till undergrund. Omrörda kulturlager. Dräneringskonstruktion sent 1700-tal.
3	20x2,5-4	1	Omrörda kulturlager, byggnadslämningar.
4	19x3	1-1,2	Omrörda kulturlager, raseringslager, lösa konstruktionstimmer.
5	15x3	1,2	Bevarade kulturlager och konstruktiionstimmer.
6	16x4	1,5	Omrörda kulturlager, fyllnadsmassor. Bevarade kulturlager i schaktbotten.
7	3,5x3	Uppgift saknas	Recenta fyllnadsmassor.
8	4x4	Uppgift saknas	Recenta fyllnadsmassor.

Bilaga 2. Kontexttabell (Margretegärde)

Nummer	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning	Fynd
1			0,20	Modern matjord	Inga fynd
2			0,30-0,50	Modern påförd lera	
3			0,30	Äldre matjordshorrisont ställvis med spridda tegelstenar	
4	2	Minst 2	2,00	Modern dagvattenbrunn singel och cement-rör	
5	3,3	Minst 2	2,00	Modern dagvattenbrunn singel och plaströr	
6	Minst 2	0,35	0,50	Äldre dränering bestående av två till tre lager natursten. Stenarna var 0,1 – 0,25 meter sto-ra. Den övriga fyllningen bestod av skalgrus och styvlera	
7	Minst 2	0,35	0,50	Äldre dränering bestående av skalgrus och spridda 0,1 meter stora stenar	
8	3	Minst 2	0,75	Omrört lager med lera och småsten	